

under mennesket. Kroppen er jo det stof, mennesket er lavet af, og stoffet er rigt varieret.

Litteratur

- Aristoteles (1983): *Retorik*, Viborg.
 Hansen, C. (red.) (1996): *Metaforer i sprog og tænkning*, København.
 Herbart, J.F. (1957): *Umriss pädagogischer Vorlesungen*, Göttingen.
 Hellesnes, Jon (1994): *På Grensa: Om modernitet og ekstreme tilstandar*, Oslo.
 Kant, Immanuel (1974): *Kritik der Urteilskraft*, Hamburg.
 Kant, Immanuel (1984): *Über Pädagogik*, Bochum.
 Kant, Immanuel (2000): *Om Pædagogik*, Århus.
 Lipps, Hans (1958): *Die Verbindlichkeit der Sprache*, Frankfurt am Main.
 Lipps, Hans (1977): *Werke III. Die Menschliche Natur*, Frankfurt am Main.
 Loomis, Louise Ropes (1943): *Aristotle – one Man in the Universe*, New Jersey.
 Lyotard, Jean-François (1988): *The Differend. Phrases in Dispute*, Minnesota.
 Løgstrup, Knud E. (1976): *Vidde og prægnans*. Metafysik I, Gyldendal, København.

Om handleforståelse og sprogforståelse

af Peter Widell

Et sted i Hans-Georg Gadammers moderne klassiker *Wahrheit und Methode* finder man følgende sætning: »Sein, dass verstanden werden kann, ist Sprache.« (Gadamer 1990:478), altså »Væren, der kan forstås, er sprog.« Sætningen er velturneret og berømt. Men den har altid undret mig. Den undrede mig allerede, dengang jeg i 70'erne under Jespers milde regime studerede og underviste som studenterunderviser i sprogpsykologi på Københavns Universitet. Og den har ikke undret mig mindre med årene. Med kærkommen lejlighed i nærværende bog til Jesper vil jeg nu endelig kunne få lejlighed til at præcisere – for mig selv og for andre – hvori min undren egentlig består.

Min undren består hovedsagelig i en forbavselse over, at man overhovedet kan sige noget sådant.

Først og fremmest mener jeg, man må afvise Gadammers tese som generel tese om verden (hvis man da forstår den som en sådan tese). Væren er, og kan naturligvis ikke være, udelukkende sproglig væren. Væren – eller i hvert fald langt størsteparten af den, der ikke lige er sprog – er naturligvis *sproguafhængig* og må være det for overhovedet at give brugen af sproget mening. Når jeg siger »Sikken dejlig dag«, så er det den dejlige dag, der gør min sætning meningsfuld, og ikke det forhold, at jeg sprogligt formulerer mig om denne behagelige kendsgerning.

Nu kan Gadammers sætning imidlertid også forstås i en mere afgrænset betydning som en sætning alene om den del af verden, der angår menneskets – samt måske visse højerestående pattedyrs – adfærdsmæssige manifestationer og den forståelse, der knytter sig hertil. Dermed har vi gjort Gadamer lidt mindre radikal, idet vi samtidig har bragt ham i samklang med størstedelen af den hermeneutiske filosofi, bl.a. med Wilhelm Dilthey og hans vidensmetodologiske projekt: »Die Natur erklären wir, das Seelenleben verstehen wir.« (Dilthey 1957, bd. V:143). Også andre moderne tænkere synes at hælde til en lignende anskuelse, bl.a. den franske filosof og skrift-

tænker Jacques Derrida, jf. sloganet »il n'y a pas de hors-texte« (Derrida 1967:227)¹, samt den amerikanske filosof Donald Davidson, der mener at »... a creature cannot have a thought unless it has language.« (Davidson 2001:100).

Men selv under denne mere afgrænsede tolkning kan jeg stadig kun nå frem til, at sætningen må være forkert. Når jeg om morgenen skrår over græsplænen ved Århus Kunstmuseum og passerer Randersvej, møder jeg altid folk på cykel og i bil på vej til deres arbejdsplads. Men her kan jeg ikke se noget sprog involveret. Jeg taler ikke med disse mennesker eller overhovedet med noget menneske, og de taler ikke med mig. Alligevel forstår jeg fuldt ud, hvad de gør. Jeg ser det nemlig i deres adfærd. Ligesom jeg fx ser et par medarbejdere ved kunstmuseet i færd med at låse sig ind og en mand tøffe rundt og slå græs på græsplænerne omkring museumsbygningerne. Heller ikke her behøver der være det fjerneste sprog involveret.

Jeg har spurgt mig selv, om Gadamer med sin sætning måske forsøger at skabe en ny stipulativ betydning af ordet »sprog«, eller om han monstro udtrykker sig metaforisk. Det dementeres dog af, hvad Gadamer siger i den omkringstående tekst. I Gadammers definition af »sprog« fastholdes kernebetydningen af, hvad man kan forstå ved sprog, nemlig at der er tale om ord og sætninger formuleret i et eller andet sprog vedrørende et bestemt emne og indgående i en eller anden samtale eller tekst stående i en eller anden tekstlig sammenhæng med andre tekster.

Men hvordan kan Gadamer da fremføre en sådan påstand? Jeg vil i det følgende forsøge at vise, hvilken antagelse omkring sproget og handlingen der synes at lede Gadamer og den første gruppe forskere til synspunktet. Desuden vil jeg vise, at der ikke er nogen evidens for synspunktet.

Men før jeg viser det, vil jeg via et par præciseringer fjerne nogle mulige misforståelser og rydde grunden for mit egentlige argument.

Ser man på mit eksempel ovenfor, kan man måske undre sig over,

¹ Dette udsagn kan, bliver ofte, og skal vel egentlig også tolkes som et udsagn om forholdet mellem tekst og væren generelt og falder dermed egentlig mere i tråd med min første Gadamer-tolkning.

at jeg siger, der ikke er noget sprogligt involveret i forståelsen af de pågældende handlinger. Ganske vist finder der ikke i den aktuelle situation nogen sproglig *udveksling* sted. Ikke desto mindre må sproget spille en rolle for min perception: Jeg ser de mennesker, jeg ser, *køre på arbejde*. Men at gå på arbejde må være en institution på linje med sprogets forskellige institutioner opretholdt gennem forpligtende konstituerende regler. Hertil må jeg sige, at selvom ræsonnementet for så vidt er rigtigt nok, berettiger det ikke til at sige, at det, jeg ser, så skulle være socialt eller sprogligt bestemt, endsige til, at perception i almindelighed må være af sproglig art. Det, jeg i situationen har brugt vendingen »køre på arbejde« til, eller i det mindste *kunne* have brugt den til, har alene været at angive, at de pågældende cyklister og bilister har bevæget sig i en bestemt retning – fra deres hjem til deres arbejde. Men selve denne bevægelse har naturligvis intet med sprog eller sociale institutioner at gøre. En sådan bevægelse vil kunne identificeres uafhængigt af, om den pågældende institution eksisterer eller ej. Det, at en handling i et konkret tilfælde identificeres via en sproglig ytring eller en anden social institution, er med andre ord ikke noget bevis for, at identifikationen nødvendigvis *må* ske på denne måde.²

Men selvom visse handlinger skal have trukket en institutionel komponent fra, før de vil kunne indgå uproblematisk i min argumentation, hvilket så til gengæld ikke synes at byde på de store problemer, så gælder det i hvert fald ikke alle handlinger. Fx gælder det ikke for de to andre handlinger, jeg ser den pågældende morgen. De er nemlig rent instrumentelle: At lukke sig ind ved en nøgle kræver naturligvis, at man ved, hvordan man bruger en sådan nøgle. Og at slå græs med motoriseret plæneklipper fordrer naturligvis, at man

² Det er denne overvejelse, der for talehandlingernes vedkommende har givet anledning til den engelske talehandlingsteoretiker John L. Austins skel mellem illokution og perlokution: Mens en illokutionær handling kun kan identificeres som den talehandling, den nu engang er, er det kendetegnende for enhver perlokutionær handling, at den altid vil kunne identificeres også uden om talen. At overbevise er en perlokutionær handling, som vi vil kunne udføre indirekte (oblikt) ved hjælp af talen, men som vi også altid vil kunne udføre ved brug af andre ikke-sproglige midler (Austin 1962:101;1997:124-125).

ved, hvordan man betjener en sådan anordning. Men her er der tale om lutter instrumentelle færdigheder. Her kræver intet af det, jeg identificerer i den adfærd, jeg ser, at jeg samtidig identificerer noget sprogligt, dvs. en eller anden udtrykshandling forlenet med semantik. Det er klart, at det at kunne bruge en nøgle og styre en motoriseret plæneklipper kræver en vis kompetence, som vi ved, kun mennesker besidder. Det er ligeledes klart, at vi kun finder kompetencer af en sådan kompleksitet hos mennesker, vi samtidig ved er sprogbrugende væsener. Men det, at de to ting falder sammen – teknisk sofistikeret kompetence og evne til talens brug – giver os ingen grund til at slutte, at så må det være i kraft af, at de pågældende er sprogbrugende, at de er i stand til at lukke sig ind ved nøgler og betjene sig af motoriserede plæneklippere. Noget sådant kan på ingen måde sluttes.

Men her er vi så fremme ved min diagnose af, hvad der efter min mening er galt med Gadamer's sætning og med hans antagelse om, at intentionel handlen kræver sprog. Fejlen, der synes at være generelt til stede hos alle, der er enige med Gadamer, består i, at man mener sig nødsaget til at *forstå og analysere intentionel handlen som konstitueret gennem en art indre tale*. Ikke nødvendigvis i form af en ledsagende indre hvisken. Det er selvfølgelig ikke denne banale fejl, der gøres blandt disse forskere. Men som betingelse for den begrebslighed, der er knyttet til den intentionelle handlen. Gadamer formulerer det på denne måde:

Es gibt die Sprache der Gesten und der Meinen und Gebärden, die uns verbinden, das Lachen und Weinen (...), und es gibt die durch die Wissenschaft aufgebaute Welt (...) Aber alle diese Formen menschlicher Selbstdarstellung müssen doch selber in jener innere Gespräch der Seele mit sich selbst ständig hineingeholt werden. (Gadamer 1970:204).

Menneskelig selvfremsstilling kræver med andre ord i alle dens former – og det vil også sige: som intentionel handlen – en *indre tale, dvs. en artikulation i tegn, der åbner for en tegntolkningsproblematik*: »(...) die Sprache (ist) das universale Medium, in dem sich das Verstehen selber vollzieht. Die Vollzugsweise des Verstehens ist die Ausle-

gung.« (Gadamer 1960:392). Men nu er det netop denne forestilling fra Gadamer's side om en slags tale bag handlingen, jeg finder afgørende forkert.

Det er nøjagtigt samme tankegang, vi finder hos amerikaneren Davidson: Også for Davidson må handlinger være styret af et indre sprog, en tænkning: »I hold that in order to think one must have the concept of a thought, and so language is required in both cases.« (Davidson 2001:103). Davidson fremfører også, hvad han mener er en vægtig grund til, at det må forholde sig sådan:

(...) in order to have any propositional attitude at all, it is necessary to have the concept of a belief, to have a belief about some belief. But what is required in order to have the concept of a belief? Here I turn for help to the phenomenon of surprise, since I think that surprise requires the concept of a belief. Surprise requires that I be aware of a contrast between what I did believe and what I come to believe. (Davidson 2001:104).

Dette kræver ifølge Davidson sprog i form af sætninger eller sætningenslignende repræsentationer: »Much of the point of the concept of belief is that it is the concept of a state of an organism which can be true or false, correct or incorrect.« (Davidson 2001:104). Altså formeninger (beliefs) i forbindelse med handling og tænkning som syntaktiske strenge modtagelige for en sandhedsværdi, i analogi med de T-sætninger, som han andetsteds har villet lade være grundelementerne i sin sprogteori³ (Davidson 1967).

³ Begrebet T-sætning er overtaget fra Tarskis sandhedsteori (Tarski 1932). En T-sætning er en sætning af typen »'p' er sand, hvis og kun hvis p«, fx »Sneen er hvid« er sand, hvis og kun hvis sneen er hvid«. Det drejer sig altså om en sætning, der først er citeret og derefter anvendt i sin fulde betydning på normal vis. Det vigtige træk ved T-sætningen er, at den opretter et skarpt skel mellem citeret objektsprog og anvendt metasprog. I modsætning til Tarski, som brugte sådanne sætninger til at levere en rekursiv metasproglig definition af udtrykket »sandhed« – og heraf beslægtede udtryk som »mening«, »synonymi« osv. – for det sprog, den citerede sætning »Sneen er hvid« indgår i, anvender Davidson dem omvendt til at angive meningen af »Sneen er hvid« og alle andre citerede sætninger fra det sprog, »Sneen er hvid« indgår i, givet en pragmatisk »metasproglig« forståelse af sandhedsbegrebet i et givet sprogfællesskab.

Men det forekommer på ingen måde nødvendigt, endsige sandsynligt, at undren i handlen – på baggrund af forskel mellem noget forventet og noget faktisk indtruffet – kræver sådanne lingvistiske eller kvasilingvistiske repræsentationer. Eller at sådanne repræsentationer skulle være operative, når mennesker handler og iagttager andres handlen. Det er selvfølgelig rigtigt, at vi – på forlangende – ofte vil kunne redegøre sprogligt for, hvad vi har oplevet omkring andres handlen. Jeg kan fx fortælle min kone om de oplevede trivialiteter ved aftenbordet: »Jeg så personalet i færd med at låse sig ind i morges«. Og her kommer der selvfølgelig så en lingvistisk streng frem. Men det fordrer på ingen måde, at en lignende streng så må have spillet en eller anden gestaltende rolle i min perception for at have hvilet i min hukommelse, indtil jeg fik lyst til at oplyse min kone om, hvad jeg havde set. Den amerikanske sprog-, handlings og bevidsthedsfilosof John Searle synes her at give udtryk for samme skepsis over for denne lingvistiske forståelse af handlingens kognitive aspekter:

I see no reason at all to suppose that this necessarily requires a language, and even the most casual observation of animals suggests that they typically discriminate the satisfaction from the frustration of their intentional states, and they do this without language. (Searle 2002:67).

Men Searle nøjes ikke blot med at nære denne skepsis. Han forsøger sig også med en forklaring på, hvorfor handlinger sagtens kan fungere uden sprog, en forklaring, jeg finder højst plausibel. Forklaringen finder han ved at se på handlingen i sin mest oprindelige form:

How does it work? Well, the first and most important thing to notice is that beliefs and desires are embedded not only in a network of other beliefs and desires but more importantly in a network of perceptions and actions, and these are the biologically primary forms of intentionality. (Searle 2002:67).

Det, der er problemet, er at skaffe handlingen en mening. Men denne mening er givet fuldt ud gennem handlingens intentionalitet, som

den lader sig konstatere i vores egen ikkesproglige handlen, og fx i et dyrs adfærd, når det – som jagthunden – vender sig mod perlehønen og sætter efter den.

Med den lingvistiske forståelse af handlingens struktur har der altid været en tendens til at sætte et overdrevet skarpt skel mellem menneskene og de umælende dyr. Men det er i virkeligheden at vende tingene på hovedet. Nu kan man selvfølgelig altid overdrive og have et ganske ukritisk forhold til, hvad ens lille Fido er i stand til. Men omvendt er det ganske urimeligt at sige, at fordi dyrene ikke kan tale, dvs. operere med offentlige repræsentationer, så kan de heller ikke tænke og handle. Det vil også være evolutionært utilfredsstillende. Her taler alt for, at vi bør have en betragtelig del af vores handlerepertoire fælles med dyrene.

Skulle det være tilfældet, at en betragtelig del af vores handlinger intet har med sprog at gøre, som jeg hævder her, bliver den opfattelse naturligvis styrket, at sproget i virkeligheden udelukkende tjener rent kommunikative formål, og at alt i virkeligheden er perciperet og handlet på plads, længe før det sproglige tegn vælges. Og det er da også opfattelsen, jeg nærer. Det betyder ikke, at sproget så ikke vil kunne betyde noget for, hvad vi som mennesker er i stand til at udrette i forbindelse med handlen. På ingen måde. Men det betyder, at sproget så ikke længere skal ses som *handlingskonstituerende*, men blot som *handlingsfaciliterende*.⁴ Men det vil sige, at valget af sprog i virkeligheden blot bliver et spørgsmål om stil og manerer. Man er tilbøjelig til at se komplicerede tekniske indretninger – fx et ur, en bil eller en radio – som *nødvendigvis* bundet til sproglige betingelser. Men faktisk er der intet, der udelukker, at et teknisk intelligent væsen – uden kommunikative evner – skulle være i stand til at sammenflikke sådanne ting på egen hånd. Det er rigtigt, at vi altid kun har set mennesker lave sådanne ting, og at mennesket samtidig bruger sprog og kommunikation til at koordinere deres bestræbelser på at fremstille disse ting. Men det er alene et kontingent træk ved det at være menneske. Det er bestemt ingen nødvendighed: Sproget er et middel for intersubjektiv koordination af instrumentel handlen. Javel. Men

⁴ Se Carruthers & Boucher 1998 for en diskussion af dette skel.

det står ikke skrevet på nogen instrumentel handlen, at den skal være sprogligt koordineret.

En konsekvens af den lingvistiske teori om handlingen er den tegntolkningsprægede tilgang til handleforståelsen: Handlemotiver – og andre træk ved handlingen – forstås i analogi med tegn- og tekstforståelse. Denne understregning af handlingens indskrevethed i et tegnunivers ses ofte forbundet med ideen om uindskrænket tegntolkning som i Gadamer's filosofiske hermeneutik, Derridas dekonstruktionisme og den Quine-Davidsonske sprogholisme.⁵ Det fører til en uheldig skepticisme og relativisme. Imidlertid vil forståelsen af handlingen som bundet til perceptionen og til de indløselige succesbetingelser i den umiddelbare handlesituation kunne fungere som bolværk imod en sådan skepticisme og relativisme. Er vi i stand til at se vores handleforståelse som funderet i denne umiddelbare handlesituation, vil vi kunne gå uden om det uendeligt interpretable tegn og den uendelige tekst og sikre sproget et fundament og udgangspunkt. Forholdet kan tænkes på følgende måde: I »bunden« finder vi de robuste opbyggede, simple handlinger, som vi mennesker for en stor dels vedkommende deler med de højerestående pattedyr, og som vi kan kende og genkende i kraft af vores stort set fælles kropslige udrustning⁶: løbe efter nogen, gribe en klods, skrælle en banan, kure hen ad gulvet, gå hen til stolen osv. På baggrund af disse

⁵ At det ikke behøver være sådan, er den amerikanske kognitivist Jerry Fodors arbejde et klart bevis på. Fodor arbejder ud fra en hypotese om eksistensen af et *language of thought* for den menneskelige kognition og er dermed på linje med Gadamer, Derrida og Davidson med hensyn til handlingens tegnkarakter. Men han er på ingen måde nogen tilhænger af uindskrænket tegntolkning. Tværtimod opfatter han sit *language of thought* ud fra ideen om et relativt begrænset sæt medfødte repræsentationer plus et ligeledes medfødt kompositionalitetsprincip til sikring af mangfoldigheden af tegn (Fodor 1975).

⁶ Aben har hænder fælles med os, men ikke hesten; hesten har ben fælles med os, men ikke regnormen. Derfor kan det være vanskeligt at knytte en række handlinger til hesten og – især – regnormen. Det betyder naturligvis ikke, at handleforståelsen er helt igennem determineret af kropsformen (den er endog evolutionært et ret så overfladisk træk); på den anden side er fx intelligens og evne til at udføre mere komplekse handlinger ikke udviklet uafhængigt af udviklingen af den kropslige udrustning.

simple handlinger, hvis succesbetingelser normalt umiddelbart indløses i handlesituationen, hvorfor de har høj pålidelighed, kan vi nu opbygge en tilforladelig semantik for vores første sprog: I kraft af vores evne til i almindelighed at kunne oprette institutioner for mulig tale, vil vi nu være i stand til at opbygge *simple propositionelle indhold* ved at binde de primært opbyggede simple handlinger til ytringshandlinger som deres mulige referenter.⁷ De vil da kunne bruges og herigennem indøves i situationer, hvor tilfredsstillelsesbetingelserne stadig er lette at indfri: »Det er en klods!«; »grib klodsen!«, »Kom hen til mig!« osv. Herigennem vil vi kunne danne stadigt mere komplekse konstellationer af tale og handling, hvor talen i forskellig grad vil kunne styre de handlinger, der udføres: Jeg kan fx bede én om at lukke vinduet, male et billede eller reparere et ur; *eller jeg kan selv gøre det*. Men her er der for det første tale om kontingente – og ikke konstituerende – konstellationer. Og hvad der er vigtigt i denne sammenhæng: Alt foregår bottom up på handlingens præmisser, ikke på teksttolkningen.

Det er klart, at ytringshandlingerne, når de én gang er blevet semantisk normeret i denne form for indforlivede sprogspil, vil kunne anvendes i situationer, hvor der i ringere grad vil være sikkerhed for, at de sprogbrugende forstår det samme ved dem. Her vil tegn- og teksttolkning – i betydningen forklaring af tegn og tekster ved andre tegn og tekster – så i stigende grad kunne komme på tale. Det er klart, at vi her vil kunne finde næring til teorierne og forestillingerne om den uendelige tolkning. Men det synes kun muligt, i det omfang man glemmer den kontekst af robuste indforlivede sprogspil, vi oprindeligt har opbygget sproget inden for, og som vi altid vil kunne vende tilbage til. Er man imidlertid opmærksom på denne kontekst, har man samtidig anvisningen på, hvordan skepticiseringen vil kunne overvindes. Så bliver tegnet og teksten – og den tekstlige tolkning af tegnet og teksten – ikke det første og det sidste. Så træder den præsproglige, instrumentelle handling ind som det første.

⁷ Hverken evnen til at oprette institutioner for mulig tale eller evnen til at operere med propositionelle indhold er i sig selv simple evner. Som Searle har vist det (Searle 1995), er der tale om et højst komplicerede sæt af færdigheder.

Men derfor skal Gadammers sætning efter min mening i virkeligheden modificeres således: »Sinn, dass verstanden werden kann, ist sowohl Sprache als sprachloses Handeln. Und das sprachlose Handeln ist das Erste.«

Litteratur

- Austin, J.L. (1962): *How to Do Things with Words*, Oxford University Press, Oxford (Dansk oversættelse (1997), *Ord der virker*, Gyldendal, København)
- Carruthers, P. & J. Boucher (1998): »Introduction: Opening up options«, i: Carruthers, P. & J. Boucher: *Language and Thought: Interdisciplinary Themes*, Cambridge University Press, Cambridge, s. 1-18
- Davidson, D. (1967): »Truth and Meaning«, *Synthese* 27, 3: s. 304-323 (Optrykt i D. Davidson (1984): *Inquiries into Truth and Interpretation*, Clarendon Press, Oxford)
- Davidson, D. (2001): *Subjective, Intersubjective, Objective*, Clarendon Press, Oxford
- Derrida, J. (1967): *De la Grammatologie*, Edition du Seuil, Paris
- Dilthey, W. (1957; 1. udg. 1894): »Ideen über eine beschreibende und zergliedernde Psychologie«, i: *Gesammelte Schriften Bd. V*, B.G. Teubner Verlagsgesellschaft/Vandenhoeck & Ruprecht, Stuttgart/Göttingen, s. 139-240
- Fodor, J.A. (1976): *The Language of Thought*, Harvester Press, Sussex
- Gadamer, H.-G. (1990; 1. udg. 1960): *Wahrheit und Methode: Grundzüge einer philosophischen Hermeneutik*, J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen
- Gadamer, H.-G. (1993; 1. udg. 1986): *Gesammelte Werke: Bd. 2. Hermeneutik: Wahrheit und Methode. – 2. Ergänzungen, Register*, J.C.B. Mohr, Tübingen
- Searle, J.R. (1995): *The Construction of Social Reality*, Allen Lane, The Penguin Press, London
- Searle, J.R. (1998): *Mind, Language and Society: Philosophy in the Real World*, Basic Books, New York
- Tarski, A. (1932): »Der Wahrheitsbegriff in den Sprachen der deduktiven Disziplinen«, *Anzeiger Akademie der Wissenschaft Wien, Math.-nat. Kl. 69*, s. 23-25

Sprogpsykologi

Udvalgte kerneemner

Redigeret af

Marianne Rathje

og

Linda Svenstrup

MUSEUM TUSCULANUMS FORLAG
KØBENHAVNS UNIVERSITET

2004

